

УДК 378.013

Пономарьов О.С., Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”

Пономарьов Олександр Семенович – кандидат технічних наук, професор, заступник завідувача кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Харківського державного політехнічного університету. Коло наукових інтересів – системний аналіз складних соціально-економічних систем, професійна культура, стратегічне управління.

Морально-етичні аспекти професійної педагогічної діяльності

Проаналізовано характерні прояви порушень педагогічної етики та їх вплив на якість професійної підготовки і виховання фахівців. Розкрито зв'язок цих явищ з перспективами подальшого соціально-економічного і духовного розвитку України.

The distinctive displays of pedagogical ethic violations and their specialists' professional preparation & education influence are analyzed. This occurrences liaison with social, economical and spiritual development of Ukraine is discovered.

Однією з визначальних умов успішного вирішення вищими закладами освіти тих відповідальних завдань, які ставить перед ними суспільство у сфері підготовки кадрів висококваліфікованих фахівців, виступає особистість викладача. Дійсно, саме його висока професійна компетентність і належна педагогічна майстерність являють собою ту необхідну передумову, за якої вища школа як важливий соціальний інститут тільки й може виконати свою місію, виходячи з тих завдань, які висуває життя. Сьогодні ж ці завдання зазнають кардинальних змін, тому **загальною проблемою** професійної освіти стає забезпечення відповідності змісту і якості підготовки фахівців викликам часу і новим суспільним вимогам, що виникають у зв'язку з процесом становлення постіндустріального суспільства як принципово нового етапу в

історії розвитку людської цивілізації.

Цілком очевидним уявляється безпосередній **зв'язок цієї проблеми з визначальними питаннями педагогічної теорії і суспільної практики** як у сфері професійної освіти, так і управління функціонуванням і розвитком соціальних систем і суспільства у цілому, а також у сфері належної підготовки нових поколінь до успішного життя і діяльності в умовах постіндустріальної цивілізації. При цьому проблема істотно ускладнюється через те, що сьогодні навіть найдосвідченіші філософи, соціологи і педагоги не можуть з повною впевненістю визначити сутність цих умов і основні напрями можливих їх змін.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій переконливо свідчить, що проблема реформування освітньої системи та забезпечення відповідності її змісту, характеру і

технологій динамічно мінливим умовам суспільного життя привертає значну увагу не тільки провідних представників педагогічної науки і практики, а й філософів, психологів, соціологів, відомих політичних і громадських діячів, широкого загалу громадськості. Як приклад, можна навести присвячені шляхам і засобам розв'язання цих проблем роботи В.П. Андрущенко, В.С. Бакірова, І.Д. Беха, М.З. Згуровського, І.А. Зязюна, Л.Д. Клименка, В.Г. Кременя, О.П. Мещанінова, Н.Г. Ничкало, О.М. Пехоти, І.Ф. Прокопенка, О.Г. Романовського, С.О. Сисоєвої, В.В. Скопенка, Л.Л. Тovaжнянського та багатьох інших. У них досить детально розглядаються такі важливі аспекти удосконалення системи професійної освіти та забезпечення її неперервності, як структура і зміст навчального матеріалу, ефективна організація навчально-виховного процесу, підготовка науково-педагогічних кадрів тощо.

В той же час **недостатньо розробленою** залишається низка важливих питань, які стосуються особливостей взаємовідносин у системі “викладач – студент” в умовах демократизації суспільного життя і становлення ринкових принципів, питань ціннісних та морально-етичних аспектів професійної діяльності викладача, шляхів підвищення його педагогічної майстерності.

Метою цієї статті саме й виступає дослідження морально-етичних проблем, які супроводжують педагогічну діяльність викладача вищої технічної школи та його доцільної поведінки у різних критичних ситуаціях. Ця проблема викликана принаймні чотирма такими обставинами.

По-перше, істотна частка професорсько-викладацького складу вищих технічних закладів освіти являє собою фахівців у конкретній галузі науково-технічних знань, які звичайно закінчили цей самий заклад і не отримали свого часу глибокої світоглядної і психолого-педагогічної підготовки, вкрай необхідної для ефективної педагогічної діяльності. За цієї ж причини вони не отримали належної підготовки у сфері міжособистісної комунікації та її морально-етичних аспектів.

Тому у своїй реальній педагогічній практиці вони змушені керуватись принципами і нормами, які стихійно сформувались у процесі їх власної соціалізації, під впливом прикладу

їхніх наставників та здебільшого зумовлені міркуваннями здорового глузду. За цих обставин цілком можливі окремі випадки і проблемні ситуації, коли через брак спеціальної етико-педагогічної підготовки викладач, особливо викладач-початківець, не знає, як йому слід поводитись, і нерідко припускає прикрих помилок.

По-друге, в сучасних умовах інформаційної надмірності викладач вже не може виконувати роль тільки передавача студентам певної суми знань і свого суспільного досвіду (це у кращому разі, а нерідко – й просто транслятора інформації, почерпнутої з підручника). Сьогодні студенти завдяки Інтернету отримали величезні можливості доступу до світових інформаційних ресурсів. Вони мають змогу знайомитися з найновітнішими даними, які переважній більшості викладачів ще невідомі.

І роль викладача тут набуває нових важливих аспектів: він має дати студентам навички аналізу, систематизації і класифікації отриманої інформації, її світоглядної та аксіологічної оцінки тощо. Однак ефективне виконання цієї ролі вимагає від самого викладача глибоких знань філософії, чітких світоглядних позицій, певної ерудиції. У свою чергу, це уявляється практично неможливим без його постійної наполегливої роботи над собою, без прагнення всебічно підвищувати свою кваліфікацію і педагогічну майстерність, загальну і професійну культуру, розширювати свій кругозір.

Водночас у цій ситуації виникає принципова нова морально-етична колізія, яка теоретично розглядалась видатними педагогами минулого як норма взаємовідносин викладача з його учнями. Сутність цієї колізії полягає у тому, що навчальний процес має подвійний характер не тільки у його класичному розумінні, згідно з яким викладач навчає, студенти навчаються, а й у тому, що завжди, усвідомлюємо ми це, чи ні, відбувається взаємне навчання, взаємне виховання і взаємне збагачення. Зовсім не випадково, на наш погляд, у Талмуді, священній книзі іудеїв, зазначається, що “багато чому я навчився у своїх наставників, ще більше – у своїх товаришів, однак найбільше – у своїх учнів”.

По-третє, на превеликий жаль, серед викладачів вищої школи, і про це слід говорити цілком відверто, існує певна частка людей, моральні принципи і переконання яких, а

скоріше конкретні вчинки і поведінка, не відповідають їх високій місії педагога і вихователя. Йдеться про випадки хабарництва або вимагання грошової винагороди чи якихось послуг за прийом екзамену або заліку, за певну оцінку тощо. Ці ганебні прояви, немов іржа, роз'їдають морально-етичні й ціннісні основи вищої школи. У відвертих розмовах із студентами та й деякими викладачами доводиться чути не тільки про поодинокі випадки прояву хабарництва, а навіть про цілу систему з чітко визначеною таксою за кожну "послугу". Бере жах не тільки від цих фактів, а навіть від того, з яким спокоєм і звичністю про це говорять. Виникає цілком природне питання, як же такий "педагог" може виховувати студентів, як він може прищеплювати їм моральні норми і принципи відносин у суспільстві.

Ця ситуація стає згубною і для окремих здібних студентів, які дійсно хотіли б оволодіти обраною спеціальністю і для цього добросовісно засвоювати навчальний матеріал. Однак під впливом того, що, виявляється, високу оцінку можна одержати й без зайвого напруження, заплативши певну суму, вони втрачають інтерес до навчально-пізнавальної діяльності і бажання напружено працювати в ім'я отримання необхідних знань і формування професійної компетентності.

Таке огидне становище, не припустиме саме по собі у будь-якій сфері професійної освіти, уявляється особливо небезпечним за своїми наслідками, коли йдеться про студентів вищих закладів освіти медичного і юридичного профілю, де подібна практика і взагалі корупція набула істотного поширення. Дійсно, хто б наважився довірити своє здоров'я "лікареві", якби знав, що той отримав свій диплом не за знання, а за оплату кожної екзаменаційної оцінки? І чи сприятиме подібна ситуація покращенню стану з охороною здоров'я у країні взагалі, як вона може вплинути на довіру населення до системи охорони здоров'я та медичної освіти?

Ще більшу шкоду наносить Україні й наявність подібної практики у сфері юридичної освіти. По-перше, як може формуватись і функціонувати правова система держави, коли її фахівці не знають фундаментальних основ права, а отримали диплом за гроші? По-друге, і це ще страшніше, вони самі стають носіями

ідеології такого "права", яке дозволяє все що завгодно, були б лише гроші. Та й факт величезного збільшення обсягів підготовки юристів в Україні дає підстави вважати його не цілком природною реакцією освітньої системи на суспільні потреби у правових кадрах, а джерелом залучення значних додаткових коштів відповідними закладами освіти та тих викладачів, які практикують хабарництво.

Побудова ж правової держави, як це продекларовано, до речі, і Конституцією України, передбачає реальне забезпечення усіма юридичними засобами максимальної реалізації основних прав і свобод людини. Практичне ж здійснення цих прав і свобод здатне забезпечити тільки цивілізована демократична держава, у якій насправді панує закон. Адже, як справедливо вказував П. Гольбах, "правосуддя являє собою основу усіх суспільних добродетностей".

Треба відверто визнати, що продовження існування вказаного ганебного становища, крім вже наведених його негативних наслідків, реально здатне призвести до повної втрати творчого інтелектуального потенціалу України. Відомо, що країна, яка втратила потяг своєї молоді до наукових досліджень, потрапляє в істотну політичну, економічну і моральну залежність від інших держав. Вона стає другорядним учасником міжнародних відносин, який не здатний продукувати інноваційні технології, а досить часто навіть і плідно використовувати інновації, запозичені ззовні. Загальновизнаним же є факт, що досягнення соціально-економічного і духовного відродження України можливе лише за умови формування і реалізації ефективних стратегій інноваційного розвитку.

По-четверте, поява істотного прошарку студентів, які навчаються на контрактних умовах, суттєво змінила фінансовий стан закладів освіти, а отже, і своєчасність виплати заробітної плати викладачів, їх можливості виїжджати у відрядження, видавати навчальні посібники та інші навчально-методичні матеріали. За цих умов певна частина студентів, яким потрібен лише диплом, а не знання (сподіваємось, що ринок скоро і тут все розставить на свої місця), вважає, що вони оплатили не право навчатися, а право отримання диплома, й дозволяють собі не відвідувати лекції та інші види занять. Здавалося б, тут не повинно

виникати особливих питань: якщо ти не відвідував занять, не засвоїв навчального матеріалу, не відповідаєш на екзамені чи заліку, цілком природно отримуєш “незадовільно” і відраховуєшся з навчального закладу.

Однак у реальному житті керівництво кафедр, факультетів і навіть навчальних закладів інколи здійснює спроби відчутного тиску на викладачів, спрямованого на те, щоб ті виставили “контрактикам” позитивні оцінки з метою не погіршити того самого фінансового стану закладу освіти. Уже факт цього тиску сам по собі повинен розглядатись як такий, що не відповідає високому соціальному статусу вищої школи. Однак він несе у собі ще й таку низку негативних наслідків. З одного боку, як і у попередньому випадку, цей факт створює у значної частини студентів уявлення, що оцінки, а згодом і диплом (знов-таки, про знання тут і не йдеться), можна купити, не прикладаючи для цього інтелектуальних зусиль і не утруднюючи, особливо себе та свій мозок, “надмірним навантаженням”, наполегливою працею у навчально-пізнавальній діяльності.

З іншого ж боку, що уявляється особливо прикритим, цей тиск істотно девальвує авторитет диплома про вищу освіту, престиж навчального закладу і всієї системи вищої освіти. На наше глибоке переконання, слід розглядати такими, що завдають непоправної шкоди авторитету навчального закладу і всієї вищої школи нашої країни, факти виставлення позитивних оцінок та видачі дипломів іноземним студентам, певна частина яких фактично навіть не відвідує занять, вважаючи, що вони оплатили не можливість навчатися, а право на отримання диплому.

Адже справжній рівень професійних знань таких “фахівців” та дійсна цінність їхньої кваліфікації досить швидко можуть виявитися у них на батьківщині. Особливу прикрість викликає те, що громадськістю ці “знання” і ця “кваліфікація” пов’язуватимуться не з особистісними якостями їх носія, не з його ставленням до навчання, а саме з конкретними навчальними закладами, з рівнем підготовки, яку він, на їх думку, забезпечує, і взагалі з нашою системою освіти.

Тому нам уявляється надзвичайно важливим чітко дотримання кожним викладачем моральних принципів і норм професійної етики. Більше того, морально-етичні принципи і переконання викладача та відповідність їм його

вчинків і поведінки стають сьогодні, поряд з високим рівнем знань у фаховій сфері та педагогічною майстерністю, істотною характеристикою особистості викладача і неодмінною складовою його професійної компетентності. Слід особливо зазначити, що особистість педагога вищої школи, його ерудиція, загальна і професійна культура визначають моральний авторитет серед колег і студентів і виступають одним з визначальних чинників забезпечення якості професійної підготовки фахівців.

В.Г. Кремень особливо наголошує на ролі педагога, зазначаючи, що “якщо навіть застосовувати найсучасніші комп’ютерні системи, високі телекомунікаційні технології, які, поза всяким сумнівом, стимулюють динаміку та ефективність навчального процесу, підвищують інтерактивність освітнього середовища, ніщо і ніхто не зможе повністю витіснити й замінити мистецтво безпосереднього педагогічного діалогу “вчитель – учень”. Тому особливо важливою є підготовка високопрофесійних педагогічних та науково-педагогічних працівників, які відповідають інтеграційному критерію “педагогічна майстерність + мистецтво комунікації + нові технології”. Саме в сенсі відповідності цим критеріям нам потрібно переглянути підготовку й підвищення кваліфікації вчителя” [1, с. 15].

Водночас необхідно підкреслити, що основою успішної та ефективної діяльності викладача виступає все ж його висока професійна компетентність. Тому постійне прагнення до її підвищення, до регулярного оновлення своїх знань має розглядатись і як одна із складових його морально-етичної парадигми. Тому сучасному викладачеві вищої школи вже недостатньо бути висококваліфікованим фахівцем у своїй професійній сфері. Збільшення обсягу інформаційних потоків і прискорення науково-технічного прогресу при обмежених термінах професійної освіти істотно ускладнюють процеси оволодіння студентами навчальним матеріалом. Належне його викладання вимагає від фахівця постійної роботи по удосконаленню своєї педагогічної майстерності, необхідність оволодіння якою також стає справою морально-етичного характеру.

Як цілком справедливо зазначає у зв’язку з цим Н.Г. Ничкало, “нова доба потребує розвитку

педагогічного знання з урахуванням загальної системи людинознавства, розвитку прогресивних традицій педагогічної антропології, створення сучасних дидактичних систем, авторських шкіл, обґрунтування і впровадження інноваційних методик професійного розвитку і виховання особистості. Отже, цілісній системі освіти має відповідати цілісна педагогічна наука, яка б охоплювала всі ланки державної і громадської освіти і самоосвіти, сприяла розвитку неперервної освіти” [2, с. 37].

Таким чином, моральним обов’язком справжнього викладача мають стати не тільки зростання власної практично-педагогічної компетенції, а й оволодіння педагогічною теорією, а це, у свою чергу, передбачає проведення активних педагогічних досліджень та удосконалення методики викладання своїх навчальних дисциплін, розробку необхідного навчально-методичного забезпечення, яке б сприяло підвищенню ефективності пізнавальної діяльності студентів, а відтак – і якості їх підготовки. Для цього самі заклади освіти мають створювати дієву систему мотивації підвищення активності педагогів і забезпечувати її ефективне функціонування.

Не випадково В.Г. Кремень надзвичайно високо ставить завдання створення умов підвищення педагогічної мотивації. Він зазначає, зокрема, що “XXI ст. вимагає, щоб Україна, як і кожна держава окремо, а також і всі суспільства разом, створювала умови – інтелектуальні, економічні, соціальні, політичні, моральні, які б підвищували педагогічну мотивацію і високо поцінювали гідність педагога, науковця, інтелектуала. Тільки за такої умови освітнє середовище може формувати і життя” [6, с. 171].

Таким чином, морально-етичні питання професійної педагогічної діяльності являють собою досить складну і багатоаспектну проблему. Однак для її успішного вирішення необхідно виокремити два основних аспекти. Перший аспект стосується широкої енергійної і невідкладної боротьби з тими ганебними явищами, які вже заподіяли великої моральної шкоди авторитетові вищої школи. Навчальним закладам необхідно беззастережно позбавлятися від викладачів, безпринципність та аморальні вчинки яких не сумісні з їх високим соціальним статусом педагога – вченого і вихователя. Другий же аспект проблеми носить стратегічний характер і стосується створення належних правових, моральних, матеріальних та інших умов, які б стимулювали активність викладача у всебічному підвищенні своєї професійної компетентності і педагогічної майстерності. Це

розвивати сучасну демократичну особистість, удосконалювати ідеали та цінності відкритого громадянського суспільства, реалізовувати національні інтереси, вибудовувати спільний Європейський дім, відчувати єдність світу в його розмаїтті, постійно розвивати і збагачувати людську солідарність” [1, с. 16].

Успішне розв’язання цих складних і відповідальних завдань потребує також подальшого розвитку педагогічної теорії, ефективного управління навчально-виховним процесом на підставі принципів логіки управління, дослідження яких виконано нами у роботі [3]. Підвищення соціальних вимог до професійної компетентності та особистісних якостей фахівців, особливо керівників, зумовлює розробку цілісної теорії педагогіки управління. Одними із спроб такої розробки являють собою роботи [4-5].

Як зазначає Н.В. Шаронова, “рівень професійної підготовки фахівця, якого готує вуз, в особливості керівника, менеджера, визначається широтою і глибиною теоретичних професійних знань, умінням їх практично використовувати, відповідністю знань і умінь вимогам конкретної організації. Однак це тільки необхідна, але недостатня умова успішного працевлаштування, кар’єрного зростання і ефективної діяльності в умовах конкуренції та інновацій. Іншою необхідною складовою успіху є рівень розвитку ділових якостей особистості, тобто міра морально-психологічної готовності і уміння реалізувати свою професійну підготовку на різних етапах кар’єри. Випускникові необхідні також навички самоосвіти, оскільки жодна система освіти не здатна забезпечити людині достатнього інформаційного запасу. Людина повинна уміти вчитися протягом усього дасть вагомий внесок вищої школи у забезпечення духовного відродження України.

Література

1. Кремень В.Г. Філософія освіти XXI століття // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1 (XXXVIII). – С. 6-16.
2. Ничкало Н.Г. Наукові дослідження на початку XXI століття: погляд у майбутнє // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2002. – С. 35-44.
3. Пономарьов О.С. Логіка управління і ефективність функціонування соціальних систем // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2003. – № 3. – С. 17-24.
4. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л., РОМАНОВСЬКИЙ О.Г., ПОНОМАРЬОВ О.С., ЧЕРВАНЬОВА З.О. Педагогіка управління. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2003. – 408 с.
5. Романовський О.Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності: Монографія. – Харків: Основа, 2001. – 312 с.
6. Шаронова Н.В. Трансформація психології управління і організаційного поведіння в сучасних умовах підготовки управлінських кадрів // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць. – Ч. 1. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2002. – С. 170-174.

Надійшла до редколегії 04.12.2003 р.